

УДК 316.423:316.472.4

ЮЛІЯ ДУКАЧ,

аспірантка кафедри соціології факультету
соціології і права НТУУ “КПІ”

**Дослідження суспільних рухів
методом аналізу соціальних мереж:
на прикладі мережі протестів лівого спрямування
в Києві (2013 рік)**

Анотація

У статті розглянуто особливості використання методу аналізу соціальних мереж у дослідженнях суспільних рухів. Виокремлено основні передумови виникнення методу, його переваги й недоліки.

Можливості методу продемонстровано на прикладі дослідження мережі організацій лівого спрямування, які брали участь у протестних діях у Києві 2013 року. Згідно з отриманими даними були висунуті гіпотези щодо інтегрованості розглянутої мережі, дистанціювання на протестному полі громадських організацій від політичних партій та високого потенціалу співпраці між різними організаціями, що створює передумови для дослідження можливості існування суспільного руху.

Розглянуті аспекти теми дають підстави для висновку про корисність методу та необхідність його подальшого розроблення для поглиблення соціологічних знань у царині вивчення суспільних рухів.

Ключові слова: *суспільний рух, громадська організація, аналіз соціальних мереж, протест*

Сучасна соціологія завдяки невпинному розвитку комп'ютерних технологій щороку збагачується методологічним арсеналом — як у царині розроблення статистичних моделей, так і в царині програмного забезпечення. Відтепер для побудови дерев класифікації достатньо і звичайного ноутбука (навіть із великим масивом даних він впорається за кілька хвилин), а міжособистісні комунікації частково перемістились до Інтернет-простору,

який, між іншим, вже теж активно використовується дослідниками, як грандіозна, постійно оновлювана база даних. До речі, саме он-лайн комунікації викликали нову хвилю інтересу до розглянутого в цій статті методу аналізу соціальних мереж (далі — АСМ). Навіть його співзвучність із соціальними мережами (в побутовому їх сприйнятті) свідчить про зручність його використання для аналізу різних взаємодій у мережі Інтернет, а в більшості програм, розроблених для використання методу АСМ, вже навіть вбудована функція імпорту даних із таких сайтів, як Twitter, Facebook, Youtube тощо.

Ще одним доказом популярності мережевого підходу є поступове збільшення кількості наукових заходів, в основі яких лежить задум об'єднати в одному місці всіх зацікавлених у розробленні певного напрямку досліджень — від щорічної всесвітньої конференції із мережевого аналізу, що вперше відбулась у 1981 році у США, до першої європейської конференції із соціальних мереж у Барселоні 2014 року.

Що являє собою цей метод, які були передумови його виникнення, розвитку та поширення у світовій науковій спільноті й у чому переваги його використання при дослідженні суспільних рухів — усі ці питання перебувають у центрі уваги цієї статті. А оскільки цей метод ще не набув визнання та поширення як в Україні, так і на всьому пострадянському просторі, теоретичні аспекти використання методу АСМ я спробую підкріпити демонстрацією результатів невеликого пілотного дослідження мережі організацій лівого спрямування, які брали участь у протестних діях в Києві у 2013 році.

У наукових колах є кілька суджень щодо історичних передумов виникнення аналізу соціальних мереж як окремого самодостатнього методу.

Звісно, певні елементи АСМ можна віднайти ще у працях класиків соціології. Наприклад, поняття “мережі соціальних взаємодій” є ще у П.Сорокіна, а в ідеї про соціальну морфологію Е.Дюркгайма можна вбачати теоретичне підґрунтя формування мережевого підходу. Втім, дослідники вирізняють три основні наукові традиції, які стали базою для заснування, поширення та поглиблення АСМ. Серед них: метод соціометрії, що розроблявся на основі теорії графів; дослідження групової динаміки та сутності “клік”; праці вчених-антропологів, які використали досягнення двох попередніх підходів для дослідження структури суспільних взаємодій у традиційних суспільствах.

Як згадувалося, першим кроком до появи методу аналізу соціальних мереж стали соціометричні дослідження. Їх засновник Дж.Морено вважав, що соціометрія — це “теорія суспільства, в якій стосункам між людьми відводиться панівна роль; власне, роль, яку вони завжди, хоча й імпліцитно, відігравали в соціальних науках” [Moreno, 1942: p. 298–315]. Основним досягненням Морено є розроблення методу побудови соціограми — графічного відображення соціальної конфігурації. Відображення, в якому кожен індивід постає як “точка”, а його взаємодії з іншими людьми — як “лінії”. Така модель поступово набула статусу класичної — змінився лише рівень аналізу та математичний апарат.

Ще одним кроком до появи методу АСМ стали праці дослідників А.Бей-власа та Г.Левіта, які експериментальними способами досліджували малі

групи. Хоча засади їхньої роботи досить близькі до соціометричного підходу, втім, саме вони вперше почали досліджувати мережу, що складається не з індивідів, а з їхніх соціальних позицій. Саме у працях Бейвласа та Левіта вперше актуалізується питання центральності положення різних акторів у мережі.

Найближчими до сучасного методу АСМ стали праці антропологів, які досліджували структуру традиційних суспільств. Серед найвідоміших представників — А.Р.Редкліф-Браун, К.Мітчел, Ф.Нейдел та ін. Саме вони вперше провели ґрунтовну концептуалізацію мережевих та структурних властивостей.

Зсув у розробленні методу АСМ відбувся, коли у 1970-х роках у Гарварді навколо Г.Вайта збирається група соціологів, які фокусують свою увагу на розробленні математичних моделей для дослідження соціальних структур будь-якого типу. Їх не поєднувало жодне теоретичне підґрунтя, а радше цікавило алгебраїчне відображення глибинних структурних взаємодій. Популяризувала метод АСМ стаття М.Ґрановетера, в якій він акцентував увагу на слабкому боці сучасної соціологічної теорії, яка “не спроможна переконливо поєднати мікрорівневі інтеракції зі структурами макрорівня” [Granovetter, 1973: р. 1360–1380]. Саме в цій праці він уперше спробував побудувати міст через “мікро–макропровалля” із цеглин аналізу соціальних мереж. А сама назва статті (“Сила слабких зв’язків”) розпочала цілу низку подальших досліджень.

Остаточне формування наукової спільноти навколо методу відбувається разом із заснуванням у 1977 році в Торонто двома учнями Г.Вайта — Б.Велманом та С.Берковіцем професійної асоціації вчених, зацікавлених у подальшому розробленні методу аналізу соціальних мереж (INSNA — “International network for social network analysis”). За деякий час з’являються два журнали, присвячені АСМ — “Connections” та “Social Network”.

Як зазначалося, починаючи з дослідження стосунків у малих групах, метод АСМ поступово набирал обсягів та розмаху. Не останню роль в цьому процесі відіграла можливість роботи з великими обсягами даних — із комп’ютеризацією соціальних наук поглиблювався і аналітичний апарат. На сьогодні розроблено достатню кількість програмного забезпечення для роботи із мережевими даними — починаючи зі створення бази даних, її аналізу та, власне, візуалізації. Серед найпоширеніших — Social Networks Visualizer (SocNetV), NetMiner, UCINET, Gephi, NodeXL та ін. (див.: [Apostolato, 2013: р. 71–77]).

Особливості методу АСМ полягають в тому, що моделі, розроблені з його використанням, по-перше, легко операціоналізуються, а отримані результати можна перевірити; по-друге, вони враховують соціальне оточення акторів; по-третє, вони забезпечують розгляд різних рівнів соціальних акторів: від індивідуального до колективного [Градосельская, 2004].

Саме остання особливість вияскравлюється при ознайомленні із працями різних науковців. Аналіз соціальних мереж передбачає, що одиницею дослідження (“вершиною”) може бути як окремих індивід, так і певна організація, політична партія і навіть ціла держава. Так само зв’язки між “вершинами” встановлюються відповідно до наукового інтересу та фантазії ав-

тора — це можуть бути листування, обмін певними ресурсами, підписання міжнародних договорів тощо.

З огляду на цю особливість слід звернути увагу на основні проблеми та труднощі, пов'язані з АСМ.

Звісно, широкі межі застосовуваності призводять до проблеми суб'єктивності методу, а це, своєю чергою — до того, що метод АСМ стає лише інструментом для аналізу та візуалізації отриманих даних. Використання лише математичного апарату призводить до того, що дані описуються некоректно, результат поширюється на всю генеральну сукупність, а обсяг вибірки залишається замалим — для спрощення процесу опрацювання та подання даних.

Ще однією проблемою є використання методу АСМ для дослідження динамічних процесів. І тут ми бачимо два аспекти: по-перше, методики, що досліджують зміну мережі в часі, все ще слабо розвинені. По-друге, з'являється питання врахування тимчасових елементів мережі — як акторів, так і зв'язків, що повертає нас до проблеми побудови вибірки.

До того ж, обираючи цей метод, слід поставити перед собою питання, чи описуються та пояснюються через досліджувані нами зв'язки реальні соціальні об'єднання, або, як сформулювала це питання Г.Градосельська, “наскільки реальні ті зв'язки, які ми вимірюємо?” [Градосельская, 2004].

Утім, всупереч переліченим недолікам, метод АСМ набуває поширення та поступово вдосконалюється. Його використання можна бачити на прикладі дослідження зв'язків політичних акторів [Богуславська, 2006: с. 80–88], структури взаємодії у бізнес-середовищі [Градосельская, 2006: с. 84–102], побудови ієрархії престижних професій [Печенкин, 2001: с. 60–75], з'ясування причин приходу до влади партії Медичі у 1400–1434 роках [Padgett, 1993: р. 1259–1319] і навіть при мережевому аналізі професійної спільноти російських соціологів [Градосельская, 2004].

Окремою галуззю соціології, в якій метод АСМ набув виняткового визнання та поширення, є соціологія суспільних рухів.

Як відзначає М.Діані (один із провідних теоретиків мобілізації ресурсів, що працює з методом АСМ), великомасштабні колективні дії завжди були організовані мережевим способом, а мережева природа суспільних рухів вже давно підкреслювалась різними дослідниками [Diani, 2011: р. 223–235]. Саме тому проникнення методу АСМ до цієї сфери залишалось лише питанням часу.

Першими й досі найпоширенішими стали дослідження моделей рекрутування до різноманітних суспільних рухів. Одна лише думка про можливість передбачення активної участі індивідів у суспільних рухах та різноманітних акціях протесту інтригувала уяву вчених ще від 80-х років ХХ століття. Ще Дж.МакКарті та М.Залд, кристалізуючи у своїй статті засади теорії мобілізації ресурсів, фокусували увагу на індивідах і на тому, як вони вирішують взяти участь у протесті [McCarthy, 1977: р. 1212–1241]. Але отримані результати та гіпотези не вдовольнили наукову спільноту, і розгляд цього питання перейшов до рук мережевого підходу й таких авторів, як К.Ансел, В.Гемсон, М.Діані, Д.МакАдам, Ф.Пасі та ін. Дуже швидко суспільні рухи перестають розглядати як закриту систему, а в моделі вклю-

чають, окрім структурних, ще й соціокультурні показники. Наприклад, Р.Фернандез та Д.МакАдам дослідили вплив попереднього досвіду активістських рухів [Fernandez, 1988: р. 357–382], В.Гемсон концентрував увагу на довготривалій участі у суспільних рухах та розбудові ідентичності всередині руху [Gamson, 1991: р. 27–50], а М.Емірбаєр та Дж.Гудвін відкрито заявили про необхідність введення до АСМ теоретичної концептуалізації впливу культури та символів на суспільні рухи, відзначивши вади трьох основних підходів — структуралістського детермінізму, структуралістського інструменталізму та структуралістського конструкціонізму [Emirbayer, 1994: р. 1411–1454].

Уже на початку 2000-х років Ф.Пасі в рамках дослідження суспільних рухів вирізнив три основні функції мереж: функція соціалізації (що формує початкову схильність до участі в суспільному русі та солідарність щодо предмета протесту), структурно-єднальна функція (яка через структурні чинники, наприклад через мережу дружніх зв'язків або членство в інших організаціях, впливає на можливість взяти участь у суспільному русі чи акції протесту) та функція формування рішення (що на індивідуальному рівні відображає процес прийняття рішення про участь). На основі цих функцій Пасі пропонує спочатку чотири когнітивні параметри, що впливають на бажання актора взяти участь у протесті: ефективність дії, можливі ризики, поведінка авторитетних акторів та персональна спроможність участі [Passy, 2001: р. 123–153], а два роки по тому доповнює модель ще двома характеристиками суспільного руху, які можуть серйозно вплинути на участь в ньому. Це протестний репертуар (легальний або ні) та ступінь публічності організації [Passy, 2003: р. 21–48]. Іншим цікавим досягненням цього автора є “примирення” структуралістського і раціоналістського підходів. Як вважає Пасі, попри те, що структуралісти у своїй моделі рекрутування підкреслюють роль ідентичностей та цінностей, а раціоналісти — роль людського чинника, насправді вони пояснюють два різні етапи одного процесу індивідуальної участі; структуралісти — формування потенціалу для участі в русі чи дії, а раціоналісти — модель прийняття рішення про участь.

Звісно, в цій царині вже є значні теоретичні та методологічні досягнення, але модель рекрутування до суспільних рухів потребує подальшої концептуалізації та розроблення.

Слід відзначити, що в центрі уваги вказаних вище дослідників найчастіше перебували так звані нові суспільні рухи — феміністський, пацифістський та екологічний рухи, рух проти расизму та за права людини тощо. Але чи можна стверджувати, що йдеться саме про суспільний рух, а не діяльність кількох організацій? Як вважають М.Діані та І.Бісон, суспільні рухи слід відмежовувати від різних форм коаліцій та альянсів. Зробити це можна на підставі трьох вимірів: наявність чи відсутність чітко визначених опонентів; постійний або ситуативний неформальний обмін між індивідами та організаціями, залученими в колективні дії/проекти; сильна або слабка колективна ідентичність у членів цієї мережі. Отже, суспільний рух — це мережа неформальних взаємодій між великою кількістю залучених до політичного або культурного конфлікту індивідів, груп та асоціацій, що ґрун-

туються на спільній колективній ідентичності [Diani, 2004: p. 281–309]. Трохи по-іншому ці три виміри подає Д.МакАдам, називаючи їх “структурою політичних можливостей, організаційною мережею та культурним обрамленням” [McAdam, 1982].

Така модель поки що залишається однією із найвпливовіших, але до неї вносять зміни. Наприклад, М.Оса, досліджуючи піднесення громадської активності в Польщі від 1960-х років, акцентує увагу на тому, що наведена вище модель розроблялася передусім для аналізу рухів у демократичних державах. Концептуалізація рухів за умов гібридних та авторитарних режимів вимагає теоретичного доповнення. Звідси вона пропонує вимірювати “складність” (complexity) організаційної мережі, яка включає її розмір/розмах, кількість клік (максимально повних підграфів), рівень взаємного членства та кількість посередників у мережі [Osa, 2003: p. 77–104].

Тож ми бачимо, що в рамках методу АСМ дуже часто теоретичні засади переплітаються та підкріплюються математичним апаратом. Наприклад, важливим етапом дослідження мережі є аналіз її форми та структури її зв'язків. Так, виходячи із двох вимірів (централізація/децентралізація та інтеграція/сегментація), виокремлюють 4 типи мереж: “зірка” (централізована та інтегрована мережа), “поліцефалус” (кластеризована мережа зі змінним ступенем централізації, з великою середньою відстанню між акторами), “кліка” (або максимально повний підграф — децентралізована мережа, в якій всі актори поєднані напряму між собою) та сегментована і децентралізована мережа (як приклад — форма “колесо”) [Diani, 2011: p. 223–235].

Існує безліч класифікацій типів мережеских зв'язків. Наведу лише деякі. Перш за все виокремлюють прямі та непрямі зв'язки всередині мережі. Ми говоримо про прямий зв'язок, коли два актори поєднані взаємною інтеракцією або взаємозалежністю. Непрямий зв'язок поєднує акторів через взаємний ресурс або подію, до якої обидва мають певний стосунок. Наприклад, два активісти, які знають одне одного, є прикладом прямого зв'язку, тоді як два активісти, які взяли участь в одному протесті, є прикладом непрямого зв'язку.

Ще однією загальноприйнятою класифікацією є умовний поділ зв'язків на сильні та слабкі. Різні науковці, спираючись на цілі свого дослідження, часто інтерпретують цей поділ по-своєму. Наприклад, М.Діані та Д.Балдассарі слабкий та сильний зв'язок переформулювали як, відповідно, “трансакції”, що передбачають лише обмін ресурсами, та “соціальні зв'язки”, які поєднують обмін ресурсами і спільне членство [Baldassarri, 2007: p. 735–780]. Цікаву заміну поділу на слабкі та сильні зв'язки винайшли Дж.Паджетт та К.Ансел у своєму відомому дослідженні соціальної мережі, що утворилася навколо сім'ї Медичі й стала основною передумовою для захоплення нею влади у Флоренції у 1400–1434 роках [Padgett, 1993: p. 1259–1319]. Як сильні зв'язки вони розглядали шлюбні та економічні відносини з іншими сім'ями, натомість як слабкі — політичні альянси та дружбу. Поєднавши ці параметри зв'язків із просторовою змінною, вони віднайшли цікаву тенденцію (чи радше сімейну стратегію): Медичі не укладали шлюбів із

“сусідами” та з тими, з ким мали спільні економічні справи. Утім, для економічних стосунків сусідство не ставало перепорою. Таким чином сім’я (а за нею і партія) Медичі створила навколо себе мережу зв’язків, в яку увійшли майже всі райони Флоренції, й тим самим забезпечили собі шлях до влади.

Схожим на попереднє є вирізнення видимих та латентних зв’язків. У дослідженнях суспільних рухів видимими називають всі міжорганізаційні інтеракції та обмін ресурсами. Водночас латентними позначають дружні відносини між активістами із різних організацій, одночасне членство в декількох організаціях тощо. Незважаючи на те, що останні дослідження показали, що латентні зв’язки відіграють значну роль в існуванні та функціонуванні мережі (а за нею — і всього суспільного руху), вони здебільшого залишаються поза увагою дослідників, оскільки дуже важко знайти доступні та надійні дані, які б їх фіксували. Певним винятком є дослідження процесу вербування до Mississippi Freedom Summer, проведене Д.МакАдамом [Fernandez, 1988: р. 357–382]. Напередодні літа 1964 року всім охочим стати волонтером і взяти участь в масових акціях із захисту прав темношкірих було видано анкету, в якій поряд із детальною інформацією про сімейне й економічне становище кандидата запитували також про членство в організаціях, університетську активність та основні мотиви участі в русі. Масив цих анкет став безцінним джерелом для дослідника суспільних рухів.

Одне із головних питань, пов’язане із використанням методу АСМ, стосується отримання даних та відбору елементів для аналізу. Найпопулярнішим методом отримання даних для проведення АСМ є опитування (напр., див.: [Градосельская, 2006: с. 84–102; Печенкин, 2001: с. 60–75; Ansell, 2003: р. 123–146; Fernandez, McAdam, 1988: р. 357–382; Passy, Giugni, 2001: р. 123–153]). Утім, варто відзначити, що, на відміну від звичайного соціологічного опитування, в цьому разі розроблювана анкета передбачає як кінцевий результат побудову матриці. Найчастіше активістів або членів конкретної організації просять надати інформацію про співпрацю/взаємні дії / обмін ресурсами з іншими активістами або організаціями, пропонуючи до ознайомлення повний їх перелік. Таким чином отримують обриси мережі із направленими ребрами.

З використанням опитування для збирання даних, своєю чергою, пов’язана проблема відмови від заповнення анкети (і, як наслідок, неповнота мережі) та проблема добору досліджуваних акторів та встановлення мережевих меж. Для розв’язання останньої проблеми М.Діані пропонує застосовувати номіналістичний або реалістичний критерій. Номіналістичний критерій надає всю повноту влади для обмеження кількості акторів суто з огляду на цілі та потреби дослідника, а реалістичний включає до мережі лише акторів, якимсь чином пов’язаних між собою [Diani, 2003: р. 1–20]. Прикладом застосування реалістичного критерію є метод снігової кулі.

Аналізуючи дані, отримані через опитування чи самозвіт, слід робити певну поправку на суб’єктивність та неточність їх. Дослідження точності спогадів респондентів про їхні комунікації неодноразово це довели (докл. див.: [Градосельская, 2004]).

Іншим методом збирання даних для АСМ є аналіз документів. Його дієвість та результативність відзначали чимало історичних соціологів. Серед них — Ч.Тилі та його дослідження протестів у Великій Британії впродовж 1828–1834 років [Tilly, 2003: р. 147–172], дослідження ролі активістської мережі на перших етапах розбудови та консолідації нацистської партії в Німеччині, проведене Г.Ангаєром [Anheier, 2003: р. 49–76], вже згадуване дослідження партії Медичі Дж.Паджета та К.Ансела [Padgett, 1993: р. 1259–1319] та ін. Цьому методу також властиві проблеми неповноти мережі (через огріхи або усвідомлювані неточності у джерелі інформації) та відбору документів для основи мережі.

Цікавою особливістю використання документів для методу АСМ є те, що поряд із використанням статистичних даних та різноманітних звітів можлива спроба виявити структурні особливості тексту з використанням контент-аналізу. Така робота ґрунтується на гіпотезі, що, згадуючи певного актора, автор тим самим поєднує себе з ним. Варіації рівня формалізованості такого дослідження відкривають межі від створення мережі цитованості у певній науковій спільноті до власне, аналізу мережевої взаємодії російських соціологів, побудованої на основі мережевих реконструкцій біографій (див.: [Градосельская, 2004]).

Звісно, це лише мала частка прикладів того, де брати дані для аналізу соціальних мереж. А оскільки придатними для нього є всі дані, які відображають структурні зв'язки між елементами якоїсь системи, то продовжувати цей список можна ще довго. Втім, спинімося на ще одному джерелі даних для проведення АСМ, розробленому на початку 1970-х років, а саме — на методі аналізу протестних подій. На сучасному етапі він став загально визнаним методом дослідження, розробленим соціологами для відображення, аналізу та інтерпретації поширення і властивостей великої кількості протестів на підставі контент-аналізу таких джерел, як новини в газетах [Coormans, Rucht, 2002: р. 231–259].

В Україні наймасштабніший проект, побудований на методі аналізу протестних подій, здійснює Центр соціальних і трудових досліджень. На основі моніторингу більш як 190 національних, обласних та активістських веб-медіа створюється база протестів, репресій та поступок. До цієї бази даних входить досить велика кількість змінних, що розкриває можливості для аналітичної творчості. Серед них — основні учасники, тривалість протесту, конфліктне питання, короткий опис перебігу події, ідеологія учасників, об'єкт протестної дії тощо.

Для демонстрації можливостей методу АСМ на підставі цих даних було сформовано мережу організацій лівого спрямування, які впродовж 2013 року брали участь у протестах в Києві. “Вершинами” цієї мережі є окремі організації, зв'язки між ними — співучасть у протестних діях. Таким чином отримуємо мережу із непрямыми ненаправленими зв'язками.

До вибірки потрапили 24 організації. Серед них — 4 політичні партії, 5 профспілок та 15 громадських об'єднань. Партії у графі позначені ромбами, інші організації — сферами (див. рис. 1). Оскільки до деяких протестних подій були залучені організації не тільки лівого спрямування, відбувся певний ідеологічний зсув мережі. Утім, можна припустити, що спільні про-

тестні дії ведуть до поглиблення солідарності між різними організаціями, що, своєю чергою, приводить до подальшої співпраці, активного обміну ресурсами та залучення до руху. Тому критерієм потрапляння до мережі стає не стільки декларована ідеологічна орієнтація, скільки єдине протестне поле.

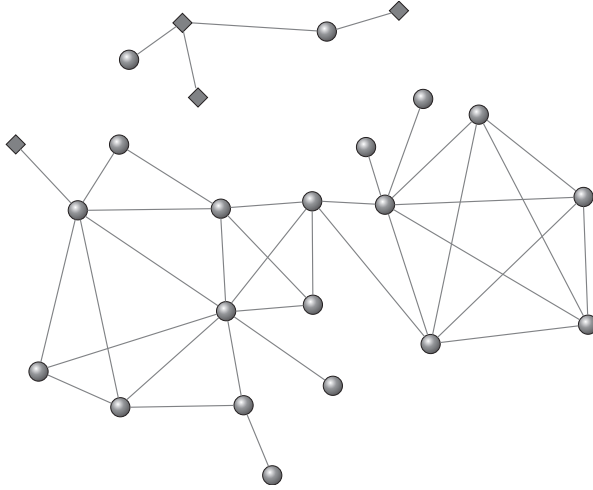

Рис. 1. Мережа організацій лівого спрямування, що брали участь у протестах в Києві 2013 року

На графі чітко видно, що протестна діяльність політичних партій рідко перетинається з громадськими ініціативами. Верхній від'єднаний від основної мережі граф сполучає партії КПУ, СПУ, ПСПУ та близькі до них політичні за своєю сутністю організації – Фронт народного супротиву євроколонізації (сформований за ініціативи Н.Вітренко) та Український вибір. У подальшому математичному аналізі властивостей “вершин” ми їх ігноруватимемо.

Незважаючи на існування окремого “політичного” елемента, загалом ми отримали мережу, в якій всі “вершини” поєднані між собою, що свідчить про її інтегрованість. Діаметр нашої мережі (найкоротший шлях між найвіддаленішими вершинами) становить 5, середній шлях між двома вершинами – 2,49. Щільність мережі дорівнює 0,19 (показник, який дорівнює 1, якщо всі “вершини” пов’язані між собою, і 0, якщо немає жодного зв’язку).

Одним із найважливіших показників для аналізу мережі є міра центральності її елементів. За цим показником можливе виокремлення акторів, які мають основний вплив на існування та функціонування всієї мережі. Існує декілька підходів до її обчислення.

Перший підхід до обчислення центральності елементів відштовхується від кількості безпосередніх зв’язків, які пов’язують актора з іншими елементами мережі. Припускається, що чим більше прямих зв’язків має “вершина”, тим більшою кількістю ресурсів вона володіє, тим легше їй встановити безпосередній контакт та заручитися підтримкою.

Другий підхід відштовхується від положення актора в мережі стосовно інших вершин — чим ближче він до інших, тим вищий показник центральності.

Третій підхід вимірює центральність як посередництво між іншими “вершинами”. Чим більше маршрутів проходить через цю “вершину”, тим вище показник центральності.

У різних дослідженнях на перше місце виносяться різні підходи до обчислення міри центральності. Якщо метою дослідження є виокремлення неформального лідера на підставі дружніх зв’язків, до центру уваги потрапить “вершина” із найбільшою кількістю вхідних ребер. А в разі дослідження взаємозалежності організацій частіше звертають увагу на посередницьку роль актора, яка забезпечує інтегрованість всієї мережі та надає можливість скористатися підтримкою інших організацій, їхніми ресурсами, збільшуючи таким чином мобілізаційний потенціал актора.

При дослідженні екологічного руху в Мілані 1985–1986 років М.Діані дійшов висновку, що є дві абсолютно різні позиції в мережі, що виходять із обчислення міри центральності; це — “лідери” та “посередники”. На прикладі цього руху він довів, що центральність на підставі вхідних зв’язків та центральність як посередництво відображають різну динаміку всередині суспільного руху. Перша ближча до вимірювання лідерської позиції, оскільки в такому випадку організацію інші ідентифікують як потенційного партнера та можливого представника від руху перед медіа та політичними інститутами. Посередницька ж позиція не обов’язково відображає публічну роль, а, скоріше, виконує функцію інтегрувальної ланки між організаціями з різним світоглядом, ідеологією чи політичними позиціями та вподобаннями.

У нашому випадку ми бачимо “вершину” (правозахисна організація Інститут “Республіка”), яка поєднує дві умовні частини мережі (на рис. 1 — зліва і справа). При цьому кількість її зв’язків та кількість протестних подій, в яких вона взяла участь, доводять, що вона далека від лідерської позиції в мережі. Саме тому необхідно розглядати не окремі показники центральності, а їх у комплексі.

Далі наведено таблицю, в якій окрім двох мір центральності відображено також кількість протестних подій, в яких організація взяла участь упродовж року (табл. 1). Припускається, що чим більшою була протестна активність (не забуваймо, що наші дані отримано із медіа-звітів, тому вони певною мірою свідчать про публічність організації), тим більшою є вага окремої організації в нашій мережі.

У кожному стовпчику було вирізнено (сірим) три найвищі показники. Таким чином отримали дві умовні організації-лідери — профспілки “Пряма дія” та “Захист праці”. Оскільки зв’язками в нашій мережі виступає взаємна участь у протестній дії, можна висунути гіпотезу, що ці дві організації мають певний вплив на мобілізаційні, координаційні та інтеграційні процеси в рамках протестного руху. На жаль, наша база даних не дає можливості перевірити цю гіпотезу, оскільки встановлює лише факт, а не характер участі у протесті.

Основні показники центральності елементів мережі

№	Організація	Кількість протестів	Кількість зв'язків	Центральність як посередництво
1	Автономна спілка трудящих	6	3	17,00
2	Автономний опір	2	1	0,00
3	Боротьба	13	5	19,67
4	Відсіч	2	1	0,00
5	За мирний протест!	1	3	0,00
6	За свободу мирних зібрань	1	4	0,00
7	Захист праці	18	7	51,00
8	Інсайт	1	3	0,00
9	Інститут “Республіка”	2	5	77,00
10	Конфедерація вільних профспілок України	2	2	0,00
11	Лібертарна координація	1	1	0,00
12	Ліва опозиція	4	6	22,33
13	Молодь — надія України	1	4	0,00
14	Народний блок	1	1	0,00
15	Наступ	1	4	0,00
16	Пряма дія	11	8	69,33
17	Серп і молот	7	5	18,00
18	Трудячі	1	1	0,00
19	Феміністична Офензива	2	4	3,67

Ще одним цікавим способом аналізу ступеня центральності організації є візуалізація мережі без виокремленого лідера. Далі наведено мережу, з якої було усунуто профспілки “Пряма дія” та “Захист праці” (рис. 2). Діаметр такої мережі становить 7, середній шлях — 2,82, щільність мережі — 0,13. Окрім цього бачимо три відокремлені “вершини”. Це ще раз підтверджує встановлену “лідерську” роль виокремлених організацій.

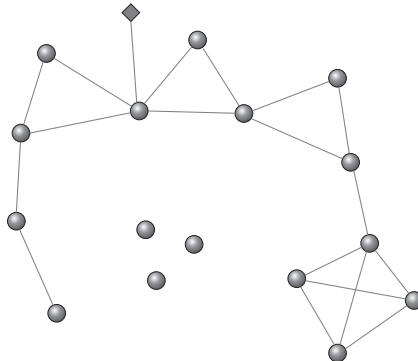

Рис. 2. Мережа організацій без виокремлених “лідерів”

Важливим елементом аналізу мережі зазвичай є виділення і розгляд “клік”. Але оскільки в нашому випадку для створення кліки достатньо лише одного протесту із кількістю організацій-учасниць понад дві, то з цього аналізу ми не отримаємо ніякого значимого результату. При побудові мережі за триваліший період з урахуванням ваги “ребер” та “вершин” проведення такого аналізу має сенс.

Оскільки зв'язки між нашими організаціями є непрямыми, розгляньмо мережу під іншим кутом зору. За гіпотезою П.Олівер та Д.Маєрса [Oliver, 2003: р. 173–203] організації зі схожими цілями будуть більше схильними до встановлення позитивних зв'язків між ними.

У нашому випадку припустимо, що коли в організації збігаються об'єкт незадоволення і той орган влади, підприємство, установа чи організація, до яких вони апелюють або звертаються з вимогами підтримати їхні інтереси, то можна казати про схожі інтереси та цілі цих організацій. Оскільки ми розглядаємо не окремі організаційні коаліції, а мережу загалом, то найзручнішим методом буде внесення об'єктів незадоволення та об'єктів апеляції або звернення до мережі, де кожне “ребро” відобразить участь організації у протесті проти вирішеного об'єкта незадоволення (в Мережі 1 зображені у формі квадрата) або з апеляцією чи зверненням до інших організацій/інституцій (в Мережі 2 – у формі трикутника) (див. рис. 3). Тобто ми припускаємо, що навіть не взаємодіючи в одних акціях протесту, організації можуть бути пов'язані спільними інтересами й тим самим мати певну передумову до об'єднання ресурсів і зусиль у майбутньому. І чим щільнішою і більш пов'язаною буде мережа, тим сильнішою є така передумова.

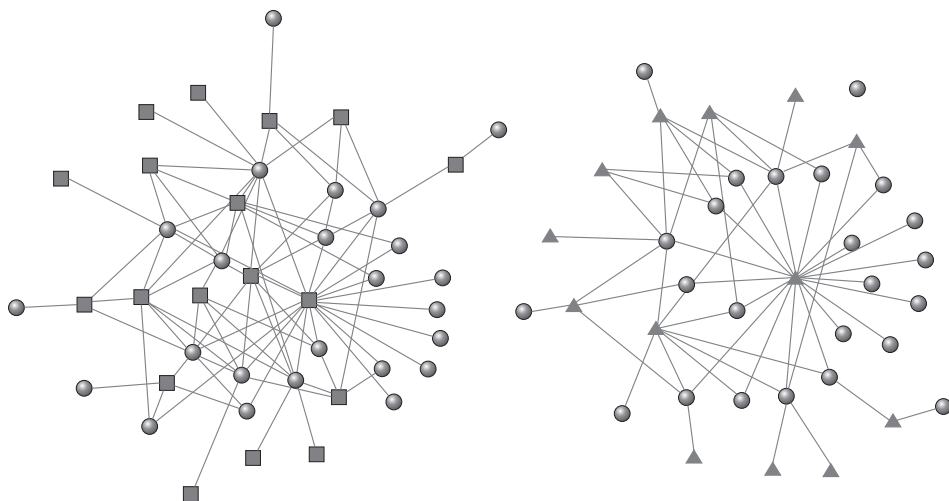

Рис. 3. Мережі організаційних зв'язків стосовно об'єктів незадоволення (Мережа 1 – ліворуч) та стосовно інституцій-об'єктів апеляції або вимог (Мережа 2 – праворуч)

Побудувавши зображення описаних мереж (до мереж було включено всі 24 вирішені організації (включно з 4 політичними партіями), 18 об'єктів незадоволення та 13 об'єктів апеляцій або вимог), одразу бачимо згурто-

ваність їх та інтегрованість. Але особливістю обох мереж є центральна позиція актора “уряд” — в обох випадках кількість зв’язків із цим актором — 20 і 19 відповідно (із можливих 24). А оскільки “уряд” як об’єкт протесту має занадто широкий спектр значень і є радше “червоною ниткою” більшості протестів, можна припустити, що центральне місце цього актора в цій мережі не підтверджує нашої гіпотези. Тому спробуємо розглянути мережу без цієї “вершини” (див. рис. 4).

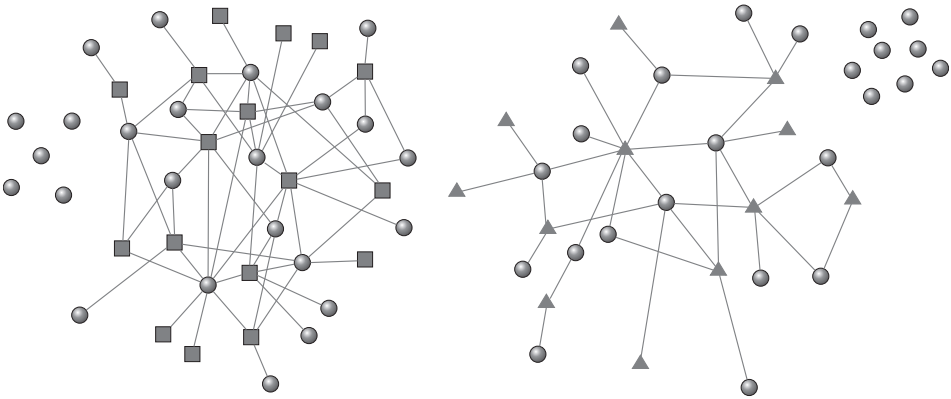

Рис. 4. Мережі організаційних зв’язків стосовно об’єктів незадоволення (Мережа 3 — ліворуч) та стосовно інституцій-об’єктів апеляції або вимог (Мережа 4 — праворуч) без “вершини” “уряд”

Порівняймо отримані мережі за стандартними показниками — діаметром, середнім шляхом, щільністю та кількістю окремих компонентів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники мереж організаційних зв’язків стосовно об’єктів незадоволення та інституцій-об’єктів апеляції або вимог

Показники	Мережа 1	Мережа 2	Мережа 3	Мережа 4
Діаметр	6	6	6	6
Середній шлях	2,62	2,63	2,91	3,05
Щільність	0,09	0,08	0,07	0,05
Кількість окремих компонентів	1	2	6	9

Як бачимо, усунення з мережі вершини “уряд” значною мірою вплинуло на її єдність. А присутні від’єднані організації свідчать про те, що об’єктом їхнього невдоволення або справді виступає уряд (як вельми абстрактна сфера всього державного апарату), або ж отриманий результат стосується особливості бази даних та може бути певною мірою нівельований у разі розгляду більшого періоду або розширення географії протестів і, таким чином, збільшення кількості подій, що потрапляють до центру уваги цього дослідження.

Ще одним аспектом, який може свідчити про схожість цілей та інтересів, є конфліктне питання. Використовувана база даних передбачає фіксацію трьох конфліктних питань для кожної події. Для зручності аналізу їх було об'єднано у сім груп: громадянські права, політичні, ідеологічні, антиурядові, економічні та окремо виділені протести, робітничі (пов'язані із робітничим процесом) та реакційні (пов'язані з реакцією на протиправні дії) (див. рис. 5).

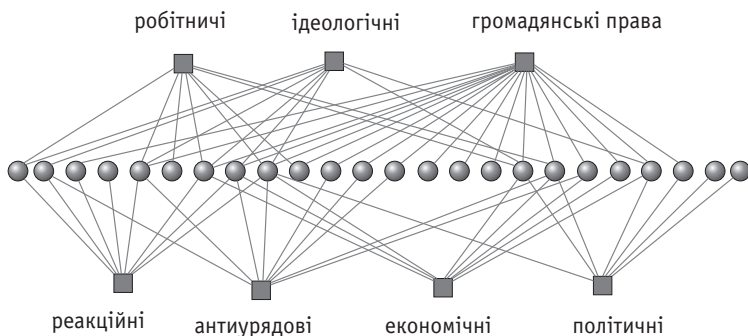

Рис. 5. Основні конфліктні питання

Зі схеми можна побачити, що найчастіше протестні дії досліджуваних організацій певною мірою (оскільки для кожної події можливі кілька конфліктних питань) актуалізували питання громадянських прав (19 із 25 організацій). По-друге, значна кількість організацій мають властивість брати участь у протестах, що стосуються різних конфліктних питань, — 10 організацій в цій мережі пов'язані із трьома і більше питаннями, а “абсолютним лідером” є вже згадувана профспілка “Захист праці”, яка, взявши участь впродовж року у 18 протестних подіях, “торкнулася” всіх семи конфліктних питань. Інші “лідери” за кількістю протестів впродовж року — організації “Пряма дія” та “Боротьба”; обидві мають по 5 зв'язків.

Звісно, вирізнені конфліктні питання є вельми широкими й досить абстрактними, щоб робити висновок про єдність нашої мережі. Але навіть цих даних достатньо, щоб звернути увагу на те, що чимало з виокремлених нами організацій перебувають далеко від вузькопрофільності і, звідси, більш схильні до взаємодії з іншими організаціями — навіть із відмінними цілями, світоглядом та громадською позицією.

Підбиваючи підсумки, наведу головну тезу М.Діані, яка пролунала на всесвітній конференції “Networks in the Global World”, що проходила в Санкт-Петербурзі у 2014 році: “Дослідження суспільних рухів можуть досягти значних успіхів, поєднуючи різні аналітичні рівні — індивідуальний, організаційний та подієвий, замість того, щоб вивчати їх окремо. Отже, мають бути розроблені відповідні методи дослідження мереж” [Networks in the Global World, 2014].

У цьому окремому випадку ми розглянули лише вузьку сферу використання методу АСМ, а саме — зв'язки всередині організаційної мережі, що була визначена на підставі подієвої змінної. Утім, тут було свідомо проігноровано як індивідуальні особливості організацій (їхні програми, ста-

тути, ідеологію, методи дії тощо), так і процеси міжорганізаційної взаємодії (тобто нерозглянуті тут прямі зв'язки, які відображали б їхню співпрацю, взаємну солідарність, обмін ресурсами між ними тощо). Надалі, наприклад, поєднання розглянутих нами мереж об'єктів протесту та основних конфліктних питань із розглядом задекларованих цілей організацій у їхніх програмах та планах допоможе зіставити формальну сферу висунутих (публічних) гасел і реальний простір протестних дій і, можливо, виявити кілька стратегій публічної самопрезентації.

Коротко розглянувши історичні передумови розвитку даного методу, зацентруємо знов увагу на тому, що, починаючи з аналізу мереж, які склалися із індивідів та їхніх соціальних ролей/позицій, метод АСМ на сучасному етапі розвитку передбачає можливість включення до мережі одночасно різних типів одиниць аналізу — “вершин”. Ідеться як про співвідношення мікро- і макрорівня, так і про об'єднання в межах однієї мережі соціальних акторів та “вершин”, що є продуктом аналізу символічного простору. Така можливість нами була реалізована при побудові мережевих зв'язків між організаціями та групами конфліктних питань.

Що стосується взаємодії методу АСМ із іншим статистичним арсеналом, слід зауважити можливість його включення до регресійних моделей і використання отриманих з його допомогою результатів для проведення інших методів багатовимірного аналізу. Повертаючись до тези Діані, поєднання індивідуального, організаційного та подієвого рівнів дасть нам змогу не просто розглядати організаційну мережу, а й зробити припущення про існування лівого / протестного / робітничого руху на території України. Для цього необхідне використання як кількісних методик (наприклад, опитування організацій для встановлення направлених прямих зв'язків між ними та виокремлення образу спільного опонента), так і якісних — для підтвердження третього компонента існування суспільного руху (єдиної ідентичності).

Тобто можна сказати, що соціальна мережа, яка кристалізується, потрапивши до рук дослідника, насправді несе значно більший обсяг інформації, аніж просто схема людської / організаційної взаємодії. Згадуючи перелічені раніше функції мережі, можна побачити, що вона також несе в собі як передумови до участі в ній комплекс мотивів та стимулів, сформовані позиції та навіть певну ідентичність її членів. Питання лише в тому, яким чином можна отримати та проаналізувати цю інформацію.

Саме тому подальше розроблення методу АСМ та робота над усуненням його недоліків буде корисним для збагачення соціологічного аналітичного апарату загалом і досліджень суспільних рухів зокрема.

Джерела

Богуславська К. Становлення та розвиток мережевого підходу до вивчення політичних процесів / *К. Богуславська // Політичний менеджмент.* — 2006. — № 4 (19). — С. 80–88.

Градосельская Г.В. Роль неформальных взаимодействий в организации бизнес-структур: сетевой подход [Электронный ресурс] / *Галина Градосельская.* — Режим доступа : <http://socioline.ru/pages/gradoselskaya-gv-rol-neformalnyh-vzaimodejstvij-v-organizatsii>.

Градосельская Г.В. Сетевые измерения в социологии / Галина Градосельская. — М.: Новый учебник, 2004. — 248 с.

Печенкин В.В. Методы анализа социальных сетей на примере визуализации структуры предпочтений профессий / В.В. Печенкин // Социология: 4М. — 2001. — № 13. — С. 60–75.

Центр соціальних і трудових конфліктів [Електронний ресурс] : офіс. сайт. — Режим доступу : <http://cslr.org.ua/>.

Чураков А.Н. Анализ социальных сетей / А.Н. Чураков // Социологические исследования. — 2001. — № 1. — С. 109–121.

Anheier H. Movement Development and Organizational Networks: The Role of Single Members' in the German Nazi Party, 1925–30 / Helmut Anheier // Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 49–76.

Ansell C. Community Embeddedness and Collaborative Governance in the San Francisco Bay Area Environmental Movement / Christopher Ansell // Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 123–146.

Apostolato I.A. An overview of Software Applications for Social Network Analysis / Ioana-Alexandra Apostolato // International Review of Social Research. — 2013. — № 3. — P. 71–77.

Baldassarri D. The Integrative Power of Civic Networks / Delia Baldassarri, Mario Diani // American Journal of Sociology. — 2007. — Vol. 113, № 3. — P. 735–780.

Diani M. Introduction: Social Movements, Contentious Actions, and Social Networks: 'From Metaphor to Substance'? / Mario Diani // Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 1–20.

Diani M. 'Leaders' or Brokers? Positions and Influence in Social Movement Networks / Mario Diani // Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 105–122.

Diani M. Organizations, Coalitions, and Movements / M. Diani, I. Bison // Theory and Society. — 2004. — Vol. 33, № 3/4. — P. 281–309.

Diani M. Social Movements and Collective Action / Mario Diani // The SAGE Handbook of Social Network Analysis. — 2011. — P. 223–235.

Emirbayer M. Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency / M. Emirbayer, J. Goodwin // American Journal of Sociology. — 1994. — Vol. 99. — № 6. — P. 1411–1454.

Fernandez R. Social Networks and Social Movements: Multiorganizational Fields and Recruitment to Mississippi Freedom Summer / R. Fernandez, D. McAdam // Sociological Forum. — 1988. — Vol. 3, № 3. — P. 357–382.

Gamson W.A. Commitment and Agency in Social Movements / William A. Gamson // Sociological Forum. — 1991. — Vol. 6, № 1. — P. 27–50.

Granovetter M.S. The Strength of Weak Ties / Mark S. Granovetter // American Journal of Sociology. — 1973. — Vol. 78, № 6. — P. 1360–1380.

Koopmans R. Protest Event Analysis / R. Koopmans, D. Rucht // Methods of Social Movement Research / Ed. by B. Klandermans, S. Staggenborg. — Minneapolis: Minnesota University Press, 2002. — P. 231–259.

McAdam D. Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970 / Doug McAdam. — Chicago: The University of Chicago Press, 1982. — 304 p.

McCarthy J. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory / J. McCarthy, M. Zald // American Journal of Sociology. — 1977. — Vol. 82, № 6. — P. 1212–1241.

Moreno J.L. Sociometry in Action / J. L. Moreno // Sociometry. — 1942. — Vol. 5, № 3. — P. 298–315.

Networks in the Global World. Bridging Theory and Method: American, European, and Russian Studies [Electronic resource]. — 2014. — Access mode:

http://www.insna.org/connections/conference_report_ngw2014.pdf.

Oliver P.E. Networks, Diffusion, and Cycles of Collective Action / Pamela E. Oliver, Daniel J. Myers // *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action* / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 173–203.

Osa M. Networks in Opposition: Linking Organizations Through Activists in the Polish People's Republic / Maryjane Osa // *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action* / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 77–104.

Padgett J. Robust Action and the Rise of the Medici, 1400–1434 / J. Padgett, C. Ansell // *American Journal of Sociology*. — 1993. — Vol. 98, № 6. — P. 1259–1319.

Passy F. Social Networks and Individual Perceptions: Explaining Differential Participation in Social Movements / F. Passy, M. Giugni // *Sociological Forum*. — 2001. — Vol. 16, № 1. — P. 123–153.

Passy F. Social Networks Matter. But How? / Florence Passy // *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action* / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 21–48.

Tilly C. Contentious Connections in Great Britain, 1828–34 / Charles Tilly, Lesley J. Wood // *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action* / Ed. by M. Diani, D. McAdam. — N.Y.: Oxford University Press, 2003. — P. 147–172.